

МАЛОВІДОМІ ІМЕНА: ЗООЛОГ, ПРОФЕСОР ШАРЛЕМАНЬ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ

*В.М. Закалюжний
Полтава, Україна*

Народився 24 січня (6 лютого) 1887 р. у Кременчуці на Полтавщині. Син робітника-чинбаря. У трирічному віці М.В. Шарлемань з батьками переїхав до Києва. Вчився у Київському реальному училищі, але закінчити його не вдалося. На останньому курсі за участь у революційних подіях 1905 р. його було виключено з училища. Вільним слухачем пройшов курс агрономічного відділу політехнічного інституту. Після цього працював в лабораторії професора Ю.М. Вагнера [2,3].

Ще в дитячому віці М.В. Шарлемань цікавився природознавством. Він збирав колекції жуків, метеликів, яйця птахів, спостерігав за птахами. В 1880 р. обраний вченим секретарем Київського орнітологічного товариства імені К.Ф. Кесслера і був ним аж до моменту його закриття в 1917 р. Брав активну участь в консультації старого та організації нового (на Брест-Литовському проспекті) зоологічного саду. В 1911 р. підготував і видав його каталог.

В 1912 р. М.В. Шарлемань брав участь у створенні Дніпрянської біологічної станції на Чорторії, орнітологічним відділом якої завідував до 1917 р. Одночасно працював на обласній сільськогосподарській дослідній станції, де з 1918 р. очолював ентомологічний відділ.

При безпосередній участі М.В. Шарлеманя в Києві в 1913 і в 1915 рр. проходили виставки по охороні пам'яток природи. Він неодноразово порушував питання про створення державних заповідників та заказників, звертав увагу на незадовільний етап існуючих (зокрема, заповідника «Палявино» на Волині). Пізніше став одним з ініціаторів створення Асканії-Нової, оголошеної державним заповідником декретом Раднаркому від 8 лютого 1926 р.

В 1921 р. було відкрито заповідник на Дніпрі — науково-дослідна рибогосподарська станція Конча-Заспа, що існувала до 1934 р. Станція видавала науковий збірник — «Труды», в яких друкувались праці наукових співробітників, в тому числі і М.В. Шарлеманя.

М.В. Шарлемань був одним із фундаторів Академії наук УРСР. З 1919 р. він — зоолог і вчений-консерватор зоологічного кабінету Всеукраїнської Академії наук. В 1920 р. його було обрано головою зоологічної секції ВУАН, яка займалась фауністичними дослідженнями в різних областях України, а саме: на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Поділлі, Волині, Херсонщині та Таврії. Більшу частину зібраних колекцій передано до зоологічного музею ВУАН. Влітку 1921 р. секція видала перший номер журналу «Зоологічний журнал України». В 1922 р. за ініціативою М.В. Шарлеманя у Києві відбулись дві зоологічні конференції, утворено Асоціацію зоологів, заступником голови якої він був [3].

В 1922 р. М.В. Шарлеманя обрано членом, а пізніше — вченим секретарем Комісії краєзнавства ВУАН; в лютому 1923 р. — дійсним членом науково-дослідної кафедри зоології, яку очолював академік І.І. Шмальгаузен. Пізніше (до 1941 р.) М.В. Шарлемань завідував відділом фауністики та систематики Інституту зоології АН УРСР [1].

Всю свою душу вклав вчений в організацію зоологічного музею Академії наук з моменту створення якого був його співробітником, а пізніше — завідувачем. В основу композиції музею були покладені особисті колекції Шарлеманя. Фонди музею поповнювались за рахунок екскурсій, які проводили співробітники Інституту зоології АН УРСР. Саме завдяки зусиллям Шарлеманя вдалося зберегти унікальні колекції музею в період нацистської окупації Києва. Нині вони зберігаються в Національному науково-природничому музеї НАН України.

М.В. Шарлемань автор понад 300 наукових праць із зоології, біології, історії, краєзнавства. Першу з них він опублікував ще в 1909 р. («Список птиц окрестностей Киева») [2].

В 1936 р. отримав вчену ступінь кандидата біологічних наук «honoris causa», а в 1937 р. захистив докторську дисертацію за підручником «Зоогеографія УРСР», який вийшов в тому ж році двома виданнями. У 1938 р. Шарлемань став професором прикладної зоології. Обирався членом Всесоюзного географічного товариства Академії наук СРСР, ряду товариств природознавства та любителів природи Російської Федерації та України. Ще в 1918 р. його було обрано членом Львівського наукового товариства імені Т.Г. Шевченка.

М.В. Шарлемань був членом Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК), який очолював академік О.П. Новицький. За «націоналістичні» погляди його неодноразово «проробляли» на зборах Інституту зоології, де він працював.

Під час Великої Вітчизняної війни вчений через хворобу не встиг евакуюватися з Києва. В жовтні 1943 р. М.В. Шарлемань змушений був переїхати до Познані, а звідти — до Клесторцинна, куди фашистами були вивезені колекції музею. В січні 1946 р. на власне прохання був репатрійований і, повернувшись до Києва, працював з погодинною оплатою на посаді професора Лісогосподарського інституту, а пізніше — консультантом Київської станції захисту рослин та інспектором Головного

управління у справах мисливства. Читав лекції по охороні природи, консультував учнів, яких у нього завжди було вдосталь.

Окрему сторінку в творчості М.В. Шарлеманя складає серія його праць про «Слово о полку Ігоревім». Ще в 1938 р. він підготував розвідку «Тваринний світ та мисливство в околицях Києва 900 років тому», в основу якої було покладено розшифровку нерелігійних фресок Софійського собору, записки Боплана, Вестерфельда та інших. Всього ж по «Слову» ним опубліковано 18 статей. Частина з них присвячена поясненню деяких «білих плям» в історії «Слова», дослідженню тваринного та рослинного світу XI ст. Аргументами з природознавства він доводив дійсність цього літературного твору. Філологічні праці на цю тему, частина з яких була надрукована в «Трудах отдела древнерусской литературы (Пушкинского дома)», отримала схвальні відгуки таких відомих вчених як В.П. Андріанов-Перетц, Д.С. Лихачов, А.К. Гудзій та інших. Ось яку оцінку науковому доробку М.В. Шарлеманя дав Д.С. Лихачов: «Праці Миколи Васильовича по «Слову о полку» незвичайною гостротою філологічної і природознавчої спостережливості, простотою і дивовижністю пояснень, поглибленням поетичності «Слова» мають велике значення в захисті «Слова» від наклепів скептиків».

Помер М.В. Шарлемань 29 квітня 1970 р., коли йому виповнилось 83 роки. До останніх днів наполегливо працював, можливо, над найголовнішою науковою працею за все своє життя — монографічним документом «Слово натураліста о «Слово о полку Ігореве», яке, на превеликий жаль, так і не встиг завершити.

Література

1. Зоологічний музей: путівник. — К.: Зоомузей ННПМ НАНУ, 2009. — 106 с.
2. Николай Васильевич Шарлемань // Орнитологи Украины. Библиографический справочник / Авторы-составители: Т.А. Атемасова, И.А. Кривицкий. — Харьков, 1999. — Вып. 1. — С. 51–52.
3. Хохлова О.М. М.В. Шарлемань. Життєвий шлях. Наукова спадщина. — Полтава, 1998. — 160 с.

ВНЕСОК Г.В. ВУЛЬФА У РОЗВИТОК РЕНТГЕНІВСЬКОЇ КРИСТАЛОГРАФІЇ

С.А. Замулко

Полтава, Україна

Георгій Вікторович Вульф народився 10 червня 1863 року у м. Чернігів. Закінчив 6-ту чоловічу класичну гімназію у Варшаві у 1881 р. та вступив до Варшавського університету на природниче відділення фізико-математичного факультету. Вже з другого курсу почав працювати в галузі кристалографії у проф. А. Лагорію та у фізичній лабораторії у проф. Н. Єгорова. Ці заняття визначили його інтерес до кристалографії, і так як кристалографія була пов'язана з мінералогією, то він почав займатися і мінералогією, яка, однак, не увійшла у предмет його наукових робіт. По закінченню університету у 1885 році, його залишив А. Лагорію при університеті на кафедрі мінералогії, де він займався вивченням теплоємності мінералів колориметром Бунзена.

Частину 1890 і частину 1891 років він працював у Парижі в галузі фізики у акад. Корню над в'язкістю твердих тіл, та прийшов до висновку, що скло не має властивостей ізотропного тіла, так як коефіцієнт Пуассона для нього рівний $\frac{1}{4}$. Вчений знайшов для цієї величини значення 0,23, яке не погоджувалося з величиною 0,25 ($=1/4$), знайденою Корню. Доки справа з'ясувалася, В. Фойгт за допомогою іншого методу знайшов величину також близьку до 0,23. Ці обставини не дали Георгію Вікторовичу опублікувати свої дослідження і були опубліковані лише ті вимірювання та вдосконалення, які він зміг внести в метод Корню [3].

Повернувшись у Варшаву Г.Вульф відкрив приват-доцентський курс по кристалографії та захистив дисертацію на тему: «Властивості деяких псевдосиметричних кристалів».

У 1897 році він був призначений професором в Казанський університет, звідки на початку 1899 року перейшов у Варшавський університет на кафедру мінералогії, яка звільнилася після А. Лагорію. У 1904 році Георгій Вікторович став у ряди діячів академічного руху, це змусило його покинути Варшавський університет.

З 1907 р. він переніс свою діяльність в Москву і вийшов у відставку. Тут він став приват-доцентом університету, в якому завдяки увазі В.І. Вернадського отримав можливість заснувати в приміщенні Мінералогічного інституту свою лабораторію, яку пізніше перенесли до університету ім. Шанявського. У цій лабораторії Георгій Вульф у 1912 році виконав прославивши його роботу по аналізу рентгенограм кристалів.

З виходом у відставку вчений починає створювати собі наукове середовище у Москві, спочатку в університеті, потім на власні засоби в Московському народному університеті ім. А. Л. Шанявського, якому він приділив багато уваги і сил. У важких умовах життя Георгій Вікторович не тільки знаходив сили для продовження роботи, але навіть закінчив та віддав у друк «Елементи кристалографії», яка складала основу вчення про тверде однорідне анізотропне середовище, а також організував Науково-дослідницький інститут твердої речовини [4].

Поряд з науковою та навчальною діяльністю, яка не тільки не зупинилася з виходом у відставку,